

RECENZE

Wójcikiewicz, Józef: Temida nad mikroskopem. Toruń: Wydawnictwo „Dom Organizatora“, 2009. 267 stran. Polsky. Seznam literatury. ISBN 978-83-7285-456-8

Autor v názvu své knihy obdařuje půvabnou řeckou bohyní spravedlnosti **Themidu** poněkud netradičním božským atributem – totiž mikroskopem. Jak naznačuje titul publikace, obsahem knihy je **znalecký posudek** jako nástroj využití vědy a techniky ve službách spravedlnosti. Profesor Józef Wójcikiewicz je předním polským kriminalistikou a právníkem, je vedoucím katedry kriminalistiky na právnické fakultě Jagellonské univerzity v Krakově a dlouholetým vědeckým spolupracovníkem Instytutu Ekspertyz Sądowych im. Prof. Jana Sehna v Krakově. Svou bohatou publikační činností věnuje mj. právě problematice věcných důkazů a znaleckému dokazování.¹

Recenzovaná publikace obsahuje široké spektrum témat. Jde jednak o obecné problémy znaleckého dokazování, využití expertiz v práci policie a v trestním řízení a především o problém hodnocení znaleckého posudku z hlediska jeho věrohodnosti. Ve zvláštní části publikace autor analyzuje některé druhy kriminalistických expertiz, počínaje těmi „tradičními“, jako je expertiza daktyloskopická nebo trasologická, až po nejmodernější odvětví, jako je polygraf („detektor lži“) nebo využití hypnózy. Práce si neklade za cíl rozebírat přírodovědnou a technickou podstatu jednotlivých znaleckých odvětví, nýbrž se vědomě soustřeďuje pouze na jejich sporné, obtížné a problematické partie a na jejich hodnocení.

Hlavním smyslem díla je poukázat na to, jak se k jednotlivým expertizám staví judikatura a trestněprocesní nauka, jaké problémy vyvstávají s hodnocením expertiz při jejich aplikaci v trestním řízení. Za tím účelem autor analyzuje několik stovek judikátů, týkajících se hodnocení znaleckých posudků, a to nejednom z praxe polských soudů, nýbrž soudů čtrnácti zemí celého světa, např. USA, Německo, Velké Británie; zpravidla jde o rozhodnutí nejvyšších soudních instancí nebo ústavních soudů a Evropského soudu pro lidská práva. Pro českého čtenáře je zajímavé, že se tu setká i s několika judikáty české justice.

¹ Wójcikiewicz, J. [red.]: Ekspertyza sądowa : zagadnienia wybrane. 2. wyd. Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2007; Wójcikiewicz, J. [ed.]: Ekspertyza sądowa. Kraków : Zakamycze, 2002; Wójcikiewicz, J.: Dowód naukowy w procesie sądowym. Kraków : Wydawn. Inst. Ekspertyz Sądowych, 2000; Wójcikiewicz, J.: Scientific evidence in judicial proceedings. Kraków : Inst. of Forensic Research Publ., 2000.

Není možno zde vyčerpat celou šíři a bohatost faktů a myšlenek vyslovených v recenzované práci – nezbývá, než hlubšího zájemce odkázat na autentický text. Omezím se proto pouze na několik skutečností, které mě na první pohled zaujaly a které jsou, podle mého názoru, podnětné též pro naše poměry.

Vůdčí myšlenkou, prolínající se celým textem, je přitakání tomu, že věda a technika – a tudíž také expertiza – jsou mocnými instrumenty, které mohou účinně přispět k potírání kriminality a k úspěšné práci policie a justice. S těmito nástroji je však třeba nakládat zodpovědně – jinak hrozí reálné nebezpečí, že jejich prostřednictvím se do výkonu justice vloudí chyby a omyly, nebo že budou dokonce zneužity proti zájmům spravedlnosti a občanů. Ani věda a technika není všemocná a neomylná, její výsledky musí být vždy velmi kriticky hodnoceny. Tento kritický (a sebekritický) přístup musí být vlastní nejen odborníkům a znalcům, nýbrž též soudcům, státním zástupcům, policistům a advokátům. To ovšem nezbytně předpokládá, aby všichni tyto pracovníci byli náležitě vzděláni a poučeni jak v právních disciplínách, tak v metodologii znaleckého zkoumání a v základech forenzních oborů, zejména kriminalistiky. V zanedbání těchto kvalifikačních předpokladů spatřuje autor jednu z nejčastějších příčin selhání a omylů justice.

Za velmi cenné pokládám důkladné rozpracování **kritérií pro hodnocení znaleckých posudků** soudem. Autor zejména vyzvedává pravidla, která v roce 1993 rozpracoval Nejvyšší soud USA v kauze *Daubert vs. Merrell Dow Pharmaceuticals*², a která byla v roce 2000 zakotvena do pravidla 702 (Testimony by Experts) Federal Rules of Evidence. Zatímco do té doby se americká justice řídila hodnotícím testem vysloveným v roce 1923 v kauze *Frye vs. United States*³, podle nějž prakticky jediným kritériem věrohodnosti expertizy byl standard „všeobecné akceptace v daném odvětví nauky“, jsou hodnotící kritéria, nastolená judikátem *Daubert*, mnohem komplexnější a náročnější. Požadují navíc, aby znalcem aplikované metody a poznatky obstály v tzv. *testu falzifikace* (teoreticky rozpracoval tento princip filozof Karl Raimund Popper⁴), aby byly publikovány, recenzovány a standardizovány a aby měly prokazatelnou diagnostickou hodnotu. Citované pravidlo 702 Federal Rules of Evidence⁵ požaduje, aby závěry znalce

² Supreme Court 509 U.S. 579 (1993).

³ District of Columbia Circuit Court, 293 F. 1013 (DC Cir 1923).

⁴ Popper, K. R.: Logika vědeckého bádání. Praha : OIKOYMENH, 1997.

⁵ Text viz <http://www.law.cornell.edu/rules/fre/rules.htm#Rule702>

byly opřeny o dostatečná fakta nebo data, aby použité poznatky a metody byly věrohodné (*reliable*) a aby je znalec aplikoval v dané kauze přesvědčivě a zřetelně.

Velmi naléhavý je tento požadavek kritického hodnocení expertiz v případech netradičních a nově etablovaných znaleckých oborů, s nimiž se justice setkává poprvé nebo málokdy. Autorem citovaný rozsudek australského Nejvyššího soudu z roku 2005 požaduje: „*Jde-li o důkaz relativně nového druhu, jsou povinnosti prokurátora ještě větší (než jindy) a spočívají v tom, aby se soud přesvědčil o vědecké hodnotě (reliability) znaleckého posudku. Povinností prokurátora je zbavit kriminalistický důkaz jeho mystičnosti, nakolik je to jen možné*“.⁶ Kanadský Nejvyšší soud opakovaně vyslovuje požadavek: „*Znalecký posudek, opřený o nové teorie nebo metody, musí být podroben zvlášť důkladné analýze s cílem posoudit, zda dosáhly základního prahu věrohodnosti (reliability)*“.⁷ Tentýž soud požaduje, aby soudce poučil porotce, že při hodnocení takového znaleckého posudku mají též používat „*zdravý rozum*“.⁸ „*Nové vědecké důkazy musí být podrobovány speciální analýze («special scrutiny»)*“.⁹

Nesporně zajímavý je námět na zavedení a používání tzv. **metaposudku**. Tento institut by podle autora bylo vhodné použít tehdy, jestliže k odstranění pochybností o věrohodnosti a kvalitě znaleckého posudku nepostačí běžné procesní nástroje, jako je výslech znalce, opakovaná a doplňující expertiza nebo posudek ústavu. Metaposudek neposuzuje skutkové okolnosti konkrétního případu (věcné důkazy, srovnávací materiál apod.), nýbrž vyslovuje se abstraktně k tomu, zda v předchozí expertize znalcem použité poznatky a metody splňují kritéria vědeckosti. Prof. Wójcikiewicz sám je příznivcem metaposudku (str. 46 a násl.) a na podporu se odvolává rovněž na další polské kriminalisty a procesualisty.¹⁰ Zároveň si je vědom toho, že jiní autoři vznášejí proti koncepci metaposudků vážné výhrady.¹¹

Z dílčích problémů jednotlivých expertiz, analyzovaných v této knize, bych chtěl zmínit zajímavý problém, který se týká tzv. **hromadného odběru srovnávacího materiálu**

⁶ Austrálie, Court of Criminal Appeal, 2005, *Hillstead v. R.* (Evidence & Proof 2006, 10, 2, 145-146).

⁷ Kanada, Supreme Court of Canada, 5 V 1994, *R. v. Mohan*.

⁸ Kanada, Supreme Court of Canada, 16. 12. 1999, *R. v. Terceira* (CR 5th 2000, 32, 77-78).

⁹ Kanada, Supreme Court of Canada, 9. 11. 2000, *R. v. J.-L. J.*

¹⁰ Owoc, M.: Kontrola opinii biegłego-superopinia. In: Widacki, J. (red.): *Z zagadnień teorii opinii biegłego*. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1983; Lipczyńska, M., Ponikowski, R.: O jednolitą interpretację niektórych spornych pojęć z zakresu ekspertyzy. *Problemy Kryminalistyki*, 1981, 150, s. 161-172.

¹¹ Widła, T.: Kontrola dohodu z opinii biegłego. In: Wójcikiewicz, J. (red.): *Iure et facto. Księga jubileuszowa Józefowi Gurgulowi*. Kraków : Wydawn. Inst. Ekspertyz Sądowych, 2006, s. 103-112; Kalinowski, S.: *Biegły i jego opinia*. Warszawa : Wydawnictwo CLK, 1994, s. 191.

velkému množství občanů (např. masových odběrů vzorků krve pro analýzu DNA v případech obtížně objasnitelných vražd). K této otázce uvádí autor mnoho příkladů zahraničních právních úprav a judikátů, on sám však zaujímá k tomuto postupu velmi kritické stanovisko (str. 53 a násl.).

Je záslužné, že autor akcentuje potřebu kritického přístupu nejen k novátorským a dosud nedostatečně verifikovaným expertizám, ale též ke „tradičním“ nebo „klasickým“ oborům, jako je např. **daktyloskopie**. Možnost chyb demonstruje např. na nedávném trestním řízení proti Brandonu Mayfieldovi, obviněnému z účasti na teroristickém útoku v Madridu v březnu 2004; daktyloskopická identifikace, provedená třemi znalci FBI, se ukázala jako mylná. Jeden z reprezentativních výzkumů dokládá, že v USA je každoročně 0,8 % daktyloskopických identifikací (což činí 1 905 případů) falešně pozitivních.¹² Autor se podrobně zabývá otázkou, kolik specifických daktyloskopických znaků (markantů) je zapotřebí k individuální identifikaci (str. 69 a násl.).

Velkou pozornost věnuje autor **odorologické (osmologické) expertize**, tj. identifikaci člověka podle pachu služebním psem (str. 109 a násl.). V Polsku má tato expertiza dlouholetou tradici a je předkládána jako důkaz i v řízení před soudem, též v několika spektakulárních případech vražd. Některé polské výzkumy ukazují, že jedna falešná pozitivní identifikace připadá na dvanáct správných identifikací.¹³

Za velmi spornou pokládá autor písmoznaleckou expertizu (str. 129 a násl.); sdílí značně skeptické názory některých významných kriminalistů, kteří se domnívají, že písmoznalectví postrádá náležitou vědeckou bázi.¹⁴ Velké riziko představuje zejména zkoumání podpisů a jiných velmi krátkých textů.

Z nových druhů expertiz se autor podrobněji věnuje identifikaci člověka podle videozáznamů, pořízených zejména bezpečnostními kamerami (str. 139 a násl.).

¹² Cole, S. A.: More Than Zero : Accounting for Error in Latent Fingerprint Identification. J. Crim. Law & Criminol. 2005, 95, 3, 985/1078.

¹³ Jezierski, T. et al.: Czynniki wpływające na niezawadność identyfikacji osób na podstawie śladów zapachowych przez psy policyjne. In: Gruza, E, Tomaszewski, T., Goc, M. (red.): Problemy Współczesnej Kryminalistyki, 2003, VII, cz. 2, s. 207-215.

¹⁴ Huber, R. A. Headrick, A. M.: Handwriting Identification : Facts and Fundamentals. Boca Raton : CRC Press, 1999; Girdwoyń, P.: Zarys kryminalistycznej taktyki obrony. Kraków : Zakamycze, 2004.

Konstatuje, že identifikace je v těchto případech velmi nesnadná, vlivem nízké kvality záznamů nelze asi ve 40 % případů identifikaci provést.¹⁵

Mnoho pozornosti je věnováno problematice „**detektoru lži**“ (polygraf, variograf, fyziodetekce). Touto expertizou se v Polsku tradičně (již od šedesátých let minulého století) zabývá řada kriminalistů, opakovaně byla použita též v soudních procesech. Nový polský trestní řád (1997)¹⁶ sice v článku 171, § 5 odst. 2 výslovně zakázal používat při výslechu „technické prostředky ... mající za cíl kontrolovat nevědomé reakce organismu“, autor však má za to (str. 171), že toto ustanovení nezakazuje použít toto vyšetření v rámci expertizy.¹⁷

Spíše okrajový význam patrně má tzv. **hypnologická expertiza** (str. 175 a násl.), kterou Wójcikiewicz připouští v případech tzv. „oživení paměti“ (hypnotická hypermnézie), nabádá ovšem k maximální opatrnosti.

Z rámce expertiz vybočuje kapitola o **rekognici** (str. 195 a násl.). Velmi podrobný výklad poukazuje na obtížnost tohoto důkazního úkonu a na výskyt četných nedostatků a chyb. Za zvlášť problematickou je třeba pokládat identifikaci podle lidského hlasu (str. 233 a násl.). Myslím, že velmi mnoho pasáží tohoto textu plně dopadá i na českou policejní a justiční praxi.

Velmi poučná je kapitola o **justičních omylech** a jejich příčinách (str. 251 a násl.). Polská odborná literatura věnuje tomuto znepokojivému jevu značnou pozornost.¹⁸ Autor poukazuje na velkou nespolehlivost výzkumných metod, které se věnují tomuto fenoménu; lze jistě předpokládat, že mnoho případů zůstává latentních. Výsledky některých výzkumů prokazují, že jednou z příčin soudních omylů jsou mj. také nesprávné znalecké posudky; např. v souboru 86 prokazatelných justičních omylů, který zkoumal Saks a Koehler¹⁹, se na 63% případů podílely vadné znalecké posudky. Autor uvádí též několik kuriózních soudních kauz, v nichž bylo prokázáno, že znalci podali vědomě nepravdivé znalecké posudky – buď ze ziskuchtivosti nebo ke zvýšení své „znalecké prestiže“. Např. polský

¹⁵ Waszkiewicz, P.: Nowe środki prewencji kryminalnej na obszarach zurbanizowanych – ujęcie kryminalistyczne. Monitoring wizyjny. Rozprawa doktorska, Uniwersytet Warszawski, Instytut Prawa Karnego, 2008, s. 263.

¹⁶ Kodeks postępowania karnego z dnia 6 czerwca 1997 r. Dz.U.97.89.555 ve znění novel.

¹⁷ Stejný názor zastává též Widacki, J. et al.: Kryminalistyka. Warszawa : C. H. Beck, 1999, s. 387.

¹⁸ Např. Widacki, J., Dudzińska, A.: Pomyłki sądowe. Skazania osób niewinnych przez sądy w Polsce. Palestra, 2007, 11-12, s. 64-69.

¹⁹ Saks, M. J., Koehler, J. J.: The Coming Paradigm Shift in Forensic Identification Science. Science, 2005, 309, s. 892-895.

znalec A. S. podal v letech 2000–2001 53 lživých písmoznaleckých posudků, jimž dodával „lesku“ tím, že uváděl fiktivní metodu smyšlených autorů „Kraffta, Clarka a Berga“ a vymyslel si, že používá počítač s neexistujícím „grafickým akcelerátorem“.²⁰ Expert Fred Zain z West Virginia State Police podal v letech 1979–1989 celkem 134 nepravdivých znaleckých posudků, upravených podle přání prokuratury.²¹

Nová kniha profesora Wójcikiewicze obsahuje ohromné množství cenných informací, o nichž tato stručná recenze nemůže podat vyčerpávající přehled. Lze proto zainteresovaným českým čtenářům, pro něž by ostatně text v polštině neměl představovat žádnou jazykovou bariéru, vřele doporučit její důkladné studium. Velice cenná je autorem uváděná rozsáhlá bibliografie.

Pokládám za symbolické, že autor použil jako patronku pro název knihy řeckou bohyni spravedlnosti *Themidu*, nikoliv její římskou „rezortní kolegyni“ *Iustitii*. Ta, jak známo, má zavázané oči. Slepota sice může sloužit jako výstižný symbol nestrannosti, nebyla by však vhodná ani pro práci s mikroskopem, ani pro hodnocení znaleckých posudků. Mají-li být expertizy skutečně účinným pomocníkem justice, musejí mít při jejich hodnocení otevřené oči nejen znalci, ale též soudci, státní zástupci a policisté.

(Prof. JUDr. Jan Musil, DrSc.)

²⁰ Gruza, E.: Junk science po polsku. In: Kwiatkowska-Darul, V. (red.): Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach. Materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki. Toruń : Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2004, s. 67-78.

²¹ Gianelli, P. C.: Wrongful Convictions and Forensic Science : The Need to Regulate Crime Labs. North Carolina Law Review, 2007, 86, 1, s. 163-235.